

open
MONUMENTENDAG

DAG VAN JOODS CULTUREEL ERFGOED 2016

**zaterdag en zondag
10 en 11 september
10u. – 16u.**

WINSUM

SYMBOLEN , ICONEN & TALEN

Nationale Open Monumentendag en Europese Dag van Joods Cultureel Erfgoed

Aan de jaarlijkse Nationale Open Monumentendag 2016, die dit jaar gewijd is aan het thema 'symbolen en iconen', wordt evenals elders op zaterdag 10 en zondag 11 september ook in Winsum aandacht besteed. Ter gelegenheid hiervan heeft de Historische Commissie Winsum-Obergum deze brochure samengesteld, waarin een aantal belangrijke symbolen en iconen in de openbare ruimte van het dorp onder de aandacht wordt gebracht.

Aangezien Open Monumentendag dit jaar samenvalt met de Europese Dag van Joods Cultureel Erfgoed, die aandacht besteedt aan 'Joodse Talen', - die van nature uiteraard ook, zoals alle talen, een sterk symbolisch karakter hebben (gehad) -, heeft ook de Winsumse Stichting Joodse Erfenis aan deze brochure haar medewerking verleend.

Een brochure

De brochure kunt u op zaterdag 10 en zondag 11 september tussen 10u. – 16u. gratis verkrijgen in het KinderBoekenHuis aan het Kerkpad, waar sinds kort ook de Historische Vereniging haar intrek heeft genomen, of in de Synagoge aan het Sjoelplein/Schoolstraat. Aan de hand van de brochure kunt u naar eigen believen een vrije wandeling maken langs diverse historische symbolen en iconen die in de openbare ruimte van Winsum en Obergum kunnen worden teruggevonden.

Op twee kaartjes in de brochure zijn de besproken plaatsen met overeenkomstige cijfers van de paragrafen waarin zij besproken worden, aangeduid.

*De (symbolische)
vlag van Winsum.*

Een tentoonstelling in de Synagoge

In de synagoge is een, tijdens genoemde dagen permanent te bezoeken tentoonstelling ingericht van gebedenboeken. Tevens kunt u foto's bekijken van Joodse begraafplaatsen, die door Robert Mulder zijn gemaakt.

Rondleiding voormalige Joodse begraafplaats Winsum (Munsterweg / Netlaan) Op zondag 11 september om 14u. vindt er een rondleiding plaats over de Winsumse Joodse begraafplaats door de heer René de Vries, waarbij aandacht zal worden besteed aan het gebruik van rituelen, teksten en hun symboliek en typisch Joodse grafsymbolen. Men wordt verzocht zich op eigen gelegenheid vóór aanvang te verzamelen op de parkeerplaats bij de Manege / Munstertil.

*Hebreeuws-Nederlands Gebeden
voor bezoekers der begraafplaats*

Symbolen en iconen zijn overal

Symbolen en iconen van allerlei soort, maar ook onze taal, die feitelijk eveneens een sterk symbolisch karakter heeft, spelen in ons dagelijks leven, vaak zonder dat we er ons van bewust zijn, een heel belangrijke rol. Niet alleen hedendaagse symbolen en iconen, zoals bv. handelsmerken, logo's, verkeersborden, emoji, vlaggen, emblemen e.d., maar ook soortgelijke tekens en afbeeldingen uit het verleden, waarvan de betekenis net als vandaag altijd berust op een soms vergeten of vage onderlinge afspraak of conventie, omringen ons overal; ten minste, als je er een beetje oog voor hebt. Hedendaagse wetenschappen als de wiskunde, logica, informatica, natuur- en scheikunde, maar ook onze cultuur, kunst, religies en gesproken en geschreven taal zouden zonder symbolen en iconen ondenkbaar zijn.

Zeker aan of rondom onze oude monumenten als kerken, borgen, molens, bruggen, kerkhoven en begraafplaatsen treft men vele tekens of beelden aan met een bijzondere extra betekenis, die verwijzen naar een andere, abstractere of 'hogere' werkelijkheid.

Sommigen gaan zover dat zij in bijna alles en zelfs iedereen die in onze dagelijkse omgeving wat uitzonderlijks heeft symbool of icoon noemen. Zo zien zij onze monumenten stuk voor stuk als 'symbolen' voor 'onze cultuur' en werden onlangs in diverse media na hun overlijden Johan Cruijff en David Bowie gekwalificeerd als de symbolen van respectievelijk 'het voetbal' en 'de popmuziek'.

In deze brochure hebben wij de beide begrippen bewust in de meer bijzondere en specifieke betekenis gebruikt, zoals die ook binnen de cultuurwetenschappen gehanteerd worden.

Tekens en betekenissen

Symbolen en iconen zijn, bepaald door de cultuur waarin zij gebruikt worden, zeer specifieke tekens en beelden, die op conventionele wijze, volgens onderlinge 'afpraak' dus, een betekenis hebben, die verwijst naar een abstracte of min of meer op onze gewone werkelijkheid betrekking hebbende 'wereld'.

Een symbool-teken of '-representatie' (neem bv. de rekenkundige tekens: '23' of '=' of '>' of '/', of de taaltekens: 'a' of '?' of ';', of de scheikundige formule 'NaCl') heeft géén natuurlijke relatie met de betekenis die ermee wordt uitgedrukt. De betekenis van een symboolteken berust op afspraken die de gebruikers van het symbool of het symboolsysteem (zoals hier de rekenkunde, de taal en de scheikunde) hebben gemaakt. Het symboolteken refereert dus niet direct aan de werkelijkheid.

Een icoon-teken of '-representatie' (neem bv. , of , of) heeft wèl een natuurlijke relatie met de betekenis die ermee wordt uitgedrukt. Deze betekenis berust eveneens op afspraken die de gebruikers van het icoon of het icoonsysteem (hier communicatieve aanduidingen: bellen, e-mail en facebook) hebben gemaakt. Het icoonteken refereert dus via gelijkenis wel aan de werkelijkheid.

Het woord ‘symbool’ is afgeleid van het oud-Griekse woord **συμβολον**, dat (afgesproken) teken, verdrag of contract betekent. Het hangt samen met het oud-Griekse werkwoord **συμβαλλω** dat samen stoten of samenkomen betekent: hiermee wordt bedoeld dat het symboolteken vanuit de ‘aardse’ werkelijkheid verwijst naar een abstracte, hogere of bovenaardse realiteit.

Het woord ‘icoon’ is afgeleid van het oud-Griekse woord **εικονοσ**, dat afbeelding, beeld, schilderij, gelijkenis of evenbeeld betekent: hiermee wordt bedoeld dat het icoonteken via een simpel gelijkend ‘beeld(je)’ verwijst naar een voorwerp, verzameling, handeling, plaats, groep van personen of individu e.d. in de werkelijkheid.

Tekenwerelden of -talen

De tekens en betekenissen van symbolen en iconen worden dus bepaald door de systemen waarbinnen zij volgens afspraak binnen een bepaalde cultuur en in een bepaald tijdsbestek werden vastgelegd.

In deze brochure heb ik een kleine greep gedaan uit de symbolen en iconen die men dagelijks in de openbare ruimte van Winsum en Obergum kan tegenkomen. Het spreekt voor zich dat vandaag vooral de tekens op oude gebouwen, graven en monumenten aan de orde komen.

Zo wandelt u, naar ik hoop, met plezier aan de hand van deze brochure door de diverse historische symbolische en iconische werelden, die de spaarzame restanten in Winsum en Obergum op kunnen roepen.

In de voormalige synagoge en op de Joodse begraafplaats kunt u ook nader kennis maken met deze werelden vanuit de geheel andere, maar toch verwante Joodse cultuur, zoals die hier in het dorp lange tijd heeft mogen bestaan.

י	ט	ח	ו	ז	ה	ד	ג	ב	א
Yod	Tet	Chet	Zayin	Vav	He	Dalet	Gimel	Bet	Alef
(Y)	(T)	(Ch)	(Z)	(V)	(H)	(D)	(G)	(B/V)	(silent)
ע	ס	נ	נ	מ	מ	ל	ך	פ	
Ayin	Samech	Nun	Nun	Mem	Mem	Lamed	Khaf	Kaf	
(silent)	(S)	(N)	(N)	(M)	(M)	(L)	(Kh)	(K/Kh)	
ת	ש	ר	ק	ץ	צ	ף	פ		
Tav	Shin	Resh	Qof	Tsadeh	Tsadeh	Feh	Peh		
(T)	(Sh/S)	(R)	(Q)	(Ts)	(Ts)	(F)	(P/F)		

Het Hebreeuwse alfabet.

Nicolaaskerk Obergum (christelijke en heraldische symbolen)

Kerkelijke gebouwen, exterieur en interieur, alsmede de graven in en om de kerk bezaten/bezitten uiteraard diverse oude christelijke symbolen en iconen. Aan, in en bij veel middeleeuwse kerken in Groningen is tijdens de Reformatie veel van deze traditionele rijkdom verloren gegaan. Beelden, altaren, muurschilderingen, wijdingskruizen en ander sacramentele voorwerpen t.b.v. de katholieke liturgie werden vervangen door de belangrijkste t.b.v. de veel soberder protestantse liturgie: de doopvont, de avondmaalstafel, de preekstoel en de ouderlingenbank. Ook de in de dertiende eeuw gebouwde kerk van Obergum op het hoogste punt van de gelijknamige wierde is hieraan niet ontkomen. Toch zijn er, voor wie goed kijkt, nog wel wat spaarzame restanten van symbolen en iconen overgebleven.

Van oost naar west

Vrijwel alle kerken in de late Oudheid en Middeleeuwen zijn in hun lengteas van het astronomisch westen naar oosten, waar de zon dagelijks opkomt, gebouwd. De richting verwijst naar Christus als 'Licht van de Wereld' en de 'Zon der Gerechtigheid' (vergelijk Luc. 1:78 en Joh. 8:12) en de verwachting van de wederkomst van Christus uit het oosten om de levenden en doden te oordelen: 'Want zoals de bliksem vanuit het oosten komt en tot in het westen zichtbaar is, zo zal het zijn met de komst van de Mensenzoon' (Matt. 24:27 en Openb. 7:2).

Patrocinium

Hieronder verstaat men de heilige(n) aan wie de bescherming van de kerk bij haar wijding werd toevertrouwd en tot wiens of wier ere de kerk haar naam ontvangt. Veelal werd een heilige gekozen van wie men een reliek bezat. De Obergumse kerk was toegewijd aan de, in Nederland nog zeer bekende Sint Nicolaas, bisschop van Myra (vierde eeuw), die bekend stond om zijn legendarische vrijgevigheid, zoals die nog jaarlijks op pakjesavond voor zijn feestdag, 6 december, wordt herdacht. In het bijzonder is hij ook de beschermers van schippers en zeevaarders, van wie er in vroeger tijden vele in het dorp woonden.

Altaarsteen?

Tegen de noordmuur, in de noordelijke middeleeuwse ingang van de oorspronkelijke kapel van St. Nicolaas staat nog een, tijdens de restauratie teruggevonden, middeleeuwse rode zandsteen uit Bentheim. Mogelijk heeft deze steen, die oorspronkelijk van een sarcofaag afkomstig lijkt, dienst gedaan als altaarsteen, waarin de relieken van de kerk waren opgeborgen en waarop meestal vijf wijdingskruisen, een in het midden en vier op elke hoek, waren gekerfd, als symbool voor de vijf kruiswonden van Christus waren aangebracht.

Windvaan

De Obergumse Nicolaaskerk heeft op de toren een windvaan in de vorm van een zwaan. De zwaan is een christelijk symbool voor reinheid en in de late middeleeuwen ook het symbool voor Christus. Vanaf ca. 1530 wordt de zwaan ook wel aan Martin Luther gerelateerd. Op Lutherse kerken staat doorgaans een zwaan. Volgens de christenen verwijst deze zwaan naar de theoloog Johannes Hus (Hus betekende in zijn landstaal: gans). In Praag werd hij in 1415 wegens vermeende ketterijen op de brandstapel gebracht. Hij zou toen uitgeroepen hebben: “Jullie verbranden een gans, maar er zal een zwaan uit zijn as herrijzen”. Deze uitspraak zou een eeuw later (1517) in verband worden gebracht met Maarten Luther.

Preekstoel

Van de oorspronkelijk uit de achttiende eeuw daterende, rijk met snijwerk versierde preekstoel in Lodewijk XVI stijl werden op één na alle panelen met wapens en ander sierwerk voor de restauratie gestolen of vernield. Het gestoelte werd omstreeks 1790 geschonken door de families Nijeveen, Laman-Van Iddekinge en Sichterman, indertijd bewoners van de, oostelijk van Obergum aan het Winsumerdiep gelegen borg 'De Brake'. Voor- en rugpanelen droegen symbolische voorstellingen als: een zandloper en doodshoofd (kortstondigheid van het leven), en een slang die zichzelf in de staart bijt (de 'staartbijtende' slang of 'ouroboros', zoals veelvuldig afgebeeld op grafzerken, is het symbool van de oneindigheid, de Alpha en Omega en Kringloop) e.a. Het enig bewaarde oude paneel met de voorstelling van een gevleugelde fuut is afkomstig van de binnenzijde van het deurtje van de kansel. Mogelijk is de voorstelling, die staat voor elegantie of melancholie, afkomstig van een van de leden van genoemde families.

Avondmaalstafel

Blijkens de tekst werd de tafel, met rood geaderd marmeren blad, in 1790 aan de kerk geschonken door mevrouw Harmanna Helena van Iddekinge, weduwe van Pauls Laman van de borg De Brake. Volgens overlevering zou de scheur in het blad ontstaan zijn, doordat een Franse soldaat er met zijn geweerkolf op sloeg. Naast deze tafel was er ook zilveren avondmaalsgerei, dat nu echter niet meer in de kerk bewaard wordt.

Graven

Slechts vier zerken, die vóór de restauratie in de kerk lagen, werden naar het koor overgebracht. De oudste, voor de heer Bartholomeus Fraterna (Froterma), dateert uit 1634. Uit 1733 dateert de zerk van predikant Scheltema. Van de overige twee zerken, waarvan een uit 1668 van Dietien Gerits, echtgenote van dominee Crassus van Obergum, zijn de opschriften afgesleten, zodat helaas veel van de heraldische en/of grafsymboliek niet meer aanwezig/zichtbaar is.

A. Pathuis beschrijft in zijn Groninger Gedenkwaardigheden uit 1977 nog vijftien zerken in en om de kerk van Obergum.

Een omgewend steigerend paard, boven met kroon en langs de zijden met gestileerde guirlandes op de zerk van predikant Hiltjo Scheltema, overleden 19 juni 1733.

Wapens en helmtteken op de zerk van Vrouw Dietien Gerits, huisvrouw van Gerh. Crassus, pastor tot Obergum, overleden op 23 november 1668.

Tekstkader op de zerk van predikant Hiltjo Scheltema uit 1733.

Levensbomen (symbool-flora)

Een levensboom is in de bouwkunde een gietijzeren, maar soms ook houten ornament dat in het bovenlicht van een deur is aangebracht. In Nederland ziet men ze vaak in oudere huizen en boerderijen. De bovenlichten worden ook wel snijramen genoemd.

De doorgaans wit geschilderde, symmetrische levensboom vertoont meestal een rijkversierde rechtopstaande stam met zijtakken, met daaronder een meer of minder weelderig en/of gestileerd wortelstelsel, en aan de bovenzijde een meestal bescheiden kruin. Vaak bevinden zich aan de kruin of zijtakken twee belletjes of klokjes. Het geheel wordt soms meestal gecompleteerd door een viertal, eveneens gietijzeren, hoekstukken.

In vorm, uitvoering en materialen van de levensbomen herkent men diverse stijlen: Lodewijk XIV, XV, XVI, Empire, 19e en 20ste eeuwse vormen. Vanaf de tweede helft van de negentiende eeuw werden deze symbolische ornamenten ontworpen door industriële vormgevers en gefabriceerd in ijzergieterijen.

Symbolische voorstellingen van diverse soorten bomen treffen wij reeds in vele oude culturen aan. In de christelijke en joodse cultuur verwijst de boom naar de 'Boom des Levens' zoals deze, samen met de boom van kennis van goed en kwaad, vermeld wordt in het Bijbelboek Genesis (2, 8-14).

Ook de Germanen kenden echter symbolen met betrekking tot de levensboom, waarvan restanten bewaard kunnen zijn gebleven. Zo geloofden zij dat bomen een woonplaats waren van zowel goede als kwade geesten. De bomen waarvan men aannam, dat ze door goede geesten werden bewoond, werden bij voorkeur dicht rond de woning geplant.

Levensboom in Empire-stijl, Hoofdstraat 16 Winsum.

Levensboom met weelderig wortelstelsel, twee klokjes aan de kruin en vier hoekstukken, 19e-eeuw, Westerstraat 22 Obergum.

De betekenissen van bomen als symbool zijn velerlei. Zo is de boom des levens natuurlijk symbool voor het leven zelf en van de onsterfelijkheid. De boom van de kennis van goed en kwaad staat symbool voor het weten en de stervelingen.

De levensboom staat tevens symbool voor bescherming, kracht, overvloed, schoonheid, en verlossing. Met zijn wortels in de aarde heeft hij contact met de Onderwereld, terwijl zijn takken naar de hemel reiken. Aldus is hij een bemiddelaar tussen goden en mensen.

De drie belangrijkste systemen van de bomen, de wortels, de stam en de takken staan ook vaak symbool voor de menselijke ontwikkeling van lichaam, psyche en geest.

Het is een krachtig symbool van de groei. Verder symboliseert de levensboom het eeuwige leven en onsterfelijkheid.

Levensboom met wortelstelsel en twee klokjes aan de kruin, 19e-eeuw, Westerstraat 19 Obergum.

Over de herkomst en betekenis van de klokjes of belletjes in bovenlichten bestaan verschillende opvattingen. In de christelijke opvatting zouden deze teruggaan op Sint Antonius, een monnik/kluizenaar die in de derde eeuw leefde in de Egyptische woestijn en daar door de duivel, vaak voorgesteld als een varken, met allerlei begeerlijke visioenen verleid werd.

In de Middeleeuwen werd Antonius geëerd en geroemd om zijn bijzondere gaven om mensen voor allerlei duivelse kwalen te beschermen, o.a. tegen een toen veel voorkomende ziekte ten gevolge van een dodelijke schimmel in granen: het zgn. moederkoorn of Antoniusvuur. Op oude afbeeldingen treft men Antonius en/of het varken vaak afgebeeld met klokjes of luidbellen.

In verschillende culturen wordt overigens het klokgelui (en andere lawaai, zoals bv. het vuurwerk tijdens Nieuwjaar) gezien als een probaat middel om boze geesten op de vlucht te jagen. Daarnaast functioneert het klokluiden natuurlijk ook als uitnodiging (naar de kerk), begroeting en afscheid (bij geboorten en uitvaarten).

De Boog (iconen en symbolen)

De Boog in zijn huidige karakteristieke stenen vorm werd voor het eerst opgericht in het najaar van 1808 en is momenteel een rijksmonument. Vóór de negentiende eeuw lag er een houten 'til' over het 'Grote Zijldiep', zoals het Winsumerdiep toen wel werd genoemd.

De Boog op zich heeft als naam en brug voor Winsum en omstreken zeker iconische betekenis. Verschillende lokale ondernemers gebruiken de naam en/of vorm van de brug in hun handelsmerk. Zelfs spreekt men sedert een aantal jaren over een, niet officieel vastgesteld 'Boogplein', waarmee dan het, al vele jaren in te richten terrein wordt bedoeld aan de zuidwestelijke oever van De Boog.

Waarschijnlijk heette De Boog in de eeuwen voor 1808 simpelweg De Brug, aangezien de bewoners van de Hoofdstraat Winsum en Obergum, toen de 'Hereweg naar Groningen', zich verenigd hadden in een zgn. kluft of nabuurschap, de 'Brugster Kluft' genaamd, om elkaar bij 'noot en doot' bij te staan.

Rondom de brug treft men nog diverse iconen aan die met geschiedenis van De Boog verband houden. Loopt men van de Winsumse kant links over het trapje naar beneden, dan is daar de eerste steen van de eerste stenen brug uit 1808 nog bewaard, met de tekst Gebouwd 1808. Deze steen werd door de bekende Winsumse bestrijder van de veepest, Geert Reinders (1737-1815), als secretaris-ontvanger van het Winsumer en Schaphalster Zijlvest gelegd.

In de meidagen van 1940 besloot de Nederlandse militaire leiding alle bruggen tussen Delfzijl en Zoutkamp op te blazen om de Duitse doortocht naar Vesting Holland via het noorden te vertragen. Daarbij werden in Winsum door de genie op 10 mei 1940 de spoorbrug, De Boog en de brug over de Provinciale weg opgeblazen.

1.

3.

2.

4.

1. Ter herinnering aan deze gebeurtenis werd aan het, toen mede verwoeste pand van de huidige juwelierswinkel Pannekoek de boven afgedrukte herdenkingssteen met de 'realistische' voorstelling van het moment van opblazen, aangebracht.

2. Nadat de brug met enige vertraging in 1941 weer was hersteld door het toenmalige waterschap Hunsingo werd de bovenstaande steen ingemetseld, waarop het wapen van genoemd waterschap staat afgebeeld en het jaartal 1941. Deze steen is momenteel niet meer aanwezig.

3. Hetzelfde wapen van het vroegere waterschap Hunsingo, nu Noorderzijlvest, vindt men ook terug op een oude windwijzer op de sluis bij Schaphalsterzijl.

4. Tenslotte is er in 2013 aan de zuidzijde van De Boog een koperen plaquette aangebracht, tijdens de huldiging van de 88-jarige Jan Uitham, die op 26 januari 1963, dus vijftig jaar daarvoor, tijdens de zevende Noorderrondrit als eerste onder de brug over de finish ging. Start en finish van de eerste zeven Noorderrondritten (vanaf 1940) waren altijd in Winsum bij De Boog.

Het oude gemeentewapen van Winsum (heraldiek)

Het oude gemeentewapen van Winsum, hier afgebeeld boven de deur van het voormalige, eerste officiële Gemeentehuis (1907), werd bij Koninklijk Besluit van 21 mei 1889 als volgt samengesteld: In een veld van keel een paard, gaand, in natuurlijke kleur, getoomd, omgord en gezadeld van goud, dragende een ridder gekleed in bruin, en eene dame gekleed in lazuur, voerende de ridder eene lans met steel van sabel, punt van goud en vaantje van zilver; alles vergezeld van eene zevenpuntige ster van goud. Het schild gedekt met eene gouden kroon met 5 fleurons en omgeven door het randschrift Gemeentebestuur van Winsum. Het wapen werd ontleend aan het dertiende-eeuwse zegel van het Groningse landschap Hunsingo, waarvan Winsum toentertijd de hoofdplaats was. Volgens sommigen zou deze voorstelling iets te maken hebben gehad met de Germaanse god Wodan.

Vermoedelijk hangt de voorstelling echter samen met de stichting van het dertiende-eeuwse dominicanen-klooster van Winsum (1276-ca.1580), dat aan de H. Katharina van Alexandrië was toegewijd. De 'ridder' op het paard heeft slechts een ornamentale uitrusting (vgl. een vaantje, muts en dolk, maar géén harnas, helm en zwaard) en lijkt veeleer op een lid van een middeleeuwse ceremoniële broederschap. De dame achter op het paard in amazonezit zou dan Katharina zijn, in het bewogen leven van wie sterren een belangrijke rol speelden. Toen in 1990 de dorpen Adorp, Baflo en Ezinge aan Winsum werden toegevoegd, werd een nieuwe gemeentewapen, gebaseerd op het oude, ontworpen.

Het wapen werd bij Koninklijk Besluit van 13 oktober 1992 aldus beschreven: In sinopel een verhoogde en versmalde dwarsbalk van zilver, vergezeld boven van vier zevenpuntige sterren van goud en beneden van een ruiter met dame van goud, gezeten op een paard van zilver, getoomd, omgord en gezadeld van goud, de ruiter houdende een lans met vaan van zilver in de rechterhand. Het schild gedekt met een gouden kroon van vijf bladeren.

Herberg De Gouden Karper (symboliek fauna)

In de oudst bewaarde, zestiende-eeuwse archiefstukken m.b.t. het huidige café-restaurant De Gouden Karper wordt de Winsumse herberg simpelweg 'De Carper' genoemd. In de achttiende eeuw verschijnt één maal 'De Vergulde Carper', en vanaf de negentiende eeuw 'De Gouden Karper'.

De oorspronkelijke herberg moet om diverse redenen zeker reeds in de Middeleeuwen hebben bestaan. In de eerste plaats blijkt de gehele benedenverdieping te bestaan uit dertiende- en veertiende-eeuwse kloostermoppen en zijn hier en daar nog de sporen van oude kloostervensters aanwezig. Vervolgens lag de herberg zeer 'strategisch' aan de belangrijke oude 'Hereweg' vanuit het noorden naar de stad Groningen en aan de belangrijke oost-west vaarweg van het Winsumerdiep, nabij de, toen nog houten brug en in de onmiddellijke nabijheid van het Winsumse dominicanenklooster (1276-ca. 1580), waarvan de westelijke gevel van de kerk ter hoogte van de huidige molen De Ster gestaan moet hebben. Het is dan ook zeer waarschijnlijk dat de herberg toen in het klein-stedelijke Winsum regelmatig dienst deed als 'hospitium' of gastenverblijf voor bezoekers van het klooster.

Een derde reden om de oorsprong van De Gouden Karper in de Middeleeuwen te plaatsen is de naamgeving 'De Carper'. Zeer waarschijnlijk hangt deze samen met de introductie en populariteit van de gelijknamige vissoort, die pas aan het eind van de twaalfde, begin dertiende eeuw in de Nederlanden verscheen.

Gevelsteen van een Karperherberg in Hoorn

Gevelsteen van een Karperherberg in Brugge.

Het oorspronkelijk leefgebied van de karp is namelijk het gebied van de Zwarte Zee, de Kaspische Zee en het Aral Meer. Vandaar heeft de karp zich, al dan niet met behulp van de mens, verspreid over Europa tot in Noord China. Voor deze streken kunnen in die eeuwen kloosterlingen een belangrijke rol hebben gespeeld bij die verspreiding.

Molens en symbolische wiekentaal

De wieken van molen De Ster melden: tijdelijk buiten bedrijf.

Omdat de molens in de dorpen in een agrarische omgeving veelal van verre te zien waren vanwege het feit dat zij op veel wind vangende, hoge molenbergen of wallen waren gebouwd, ontstond het gebruik de klanten en gemeenschap door middel van de stand van de molenwieken op de hoogte brengen van het wel en wee in deze gemeenschap. Zo ontwikkelde zich een op onderlinge afspraak gebaseerde en door de gemeenschap gekende eenvoudige symbolische molen- of wiekentaal.

Aangezien Winsum maar liefst twee, fraai gerestaureerde molens kent, t.w. De Ster en De Vriendschap, was men binnen, en in de wijde omgeving van het dorp snel geïnformeerd over wat er met de molen, de molenaar en zijn familie of globaal in het dorp of zelfs daarbuiten aan de hand was. De wiekentaal kent ten minste zes standen = 'woorden', waarvan het iconografisch woordenboek hieronder is afgedrukt en wordt uitgelegd.

Stand 1 betekent 'Vreugde'.

Is er reden tot vreugde, - geboorte, huwelijk e.d. - , dan laat de molenaar dat blijken door de wiek te laten stoppen juist voordat deze de hoogste stand heeft bereikt ('komende'). Uiteraard kan de molen dan ook voorzien worden van vlaggen.

Stand 2 betekent 'Rouw'.

Staat daarentegen de verticale wiek even voorbij het hoogste punt ('gaande'), dan betekent dit, dat er iemand overleden is en dat de molenaar daarom rouwt. Bij overlijden van mulder of familielid, werd de molen in de 'rouw' gezet. Vaak bleef men deze wiekstand 6 weken lang gebruiken. De molen staat stil vóór de onderste wiek zijn laagste punt bereikt.

Stand 3 betekent 'Molen tijdelijk buiten bedrijf'.

Met de wieken (roeden) in zuiver horizontale en verticale stand, dus met de 'roede voor de borst' laat de molenaar zien dat zijn stilstand voor korte duur is en dat hij van plan is binnen korte tijd weer met zijn werk te beginnen. Op zon- en feestdagen en andere dagen van rust stond de molen 'overhoeks' of 'in het

kruis'. De wieken van molen *De Vriendschap* melden: langere tijd buiten bedrijf.

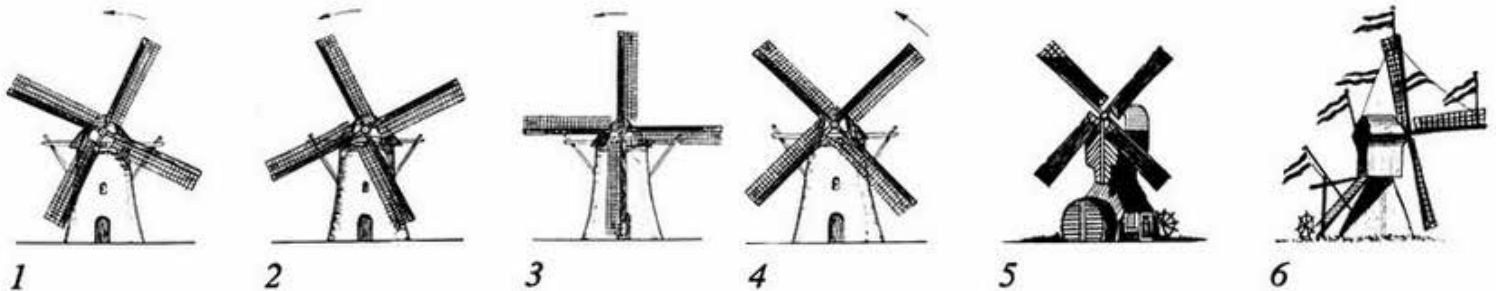
Stand 4 betekent 'Molen langere tijd buiten bedrijf'.

Staan de wieken in de x-formatie, dus in de hoeken van 45 graden met de horizontale en verticale ruststand, dan geeft de

molenaar te kennen dat zijn rust van lange duur is.

Stand 5 betekent 'Verzoek om zo snel mogelijk naar de molen te komen'.

Stand 6 betekent m.n. in Friesland 'Bruiloft'.

Toren en windvaan kerk Winsum (ornamentiek en christelijke symboliek)

De kerk van Winsum werd waarschijnlijk reeds in de elfde eeuw gebouwd, in de vorm van een eenvoudige zaalkerk, en werd in de twaalfde eeuw voorzien van een zgn. westwerk, dat bestond uit een ingebouwde toren met twee smalle nevenruimtes, die in 1693 werden vervangen door de huidige toren en zijruimtes. In de noordmuur zijn nog enkele restanten van de oorspronkelijke tufstenen kerk zichtbaar en een deel van het dak is daar nog bedekt met middeleeuwse holle en bolle dakpannen, zgn. 'monniken en nonnen'.

Door opeenvolgende herstelwerkzaamheden, o.a. in 1824 en 1869, en de restauratie in 1975/76 kwamen het huidige exterieur en interieur tot stand.

De huidige toren, opgetrokken als een massief bakstenen vierkant met aan noord- en zuidzijde smalle aanbouwen, is op de hoeken verlevendigd met gevefde zandstenen blokken. Aan de voorzijde onder de dakrand is vermeld: ANNO 1693 – DEN 14 AVGVSTV.

Boven de toegangsdeur bevindt zich een gedenksteen, bestaande uit twee delen. Het onderste deel is een ovaal tekstveld, omgeven door een decoratieve rand, waarin drie engelenkopjes met vleugeltjes. De nu moeilijk leesbare tekst luidt:

*In dese plaetse
sal ick vrede geven
spreekt
de Heer der Heerscharen.*

Daarboven is op de klokvormige steen een rond veld geplaatst, omgeven met lauwerkransen, waarbinnen op goud nu het wapen van de stad Groningen, een dubbele adelaar, is geschilderd. Voor de restauratie stond in dit ronde veld de tekst: Gesticht in 1699.

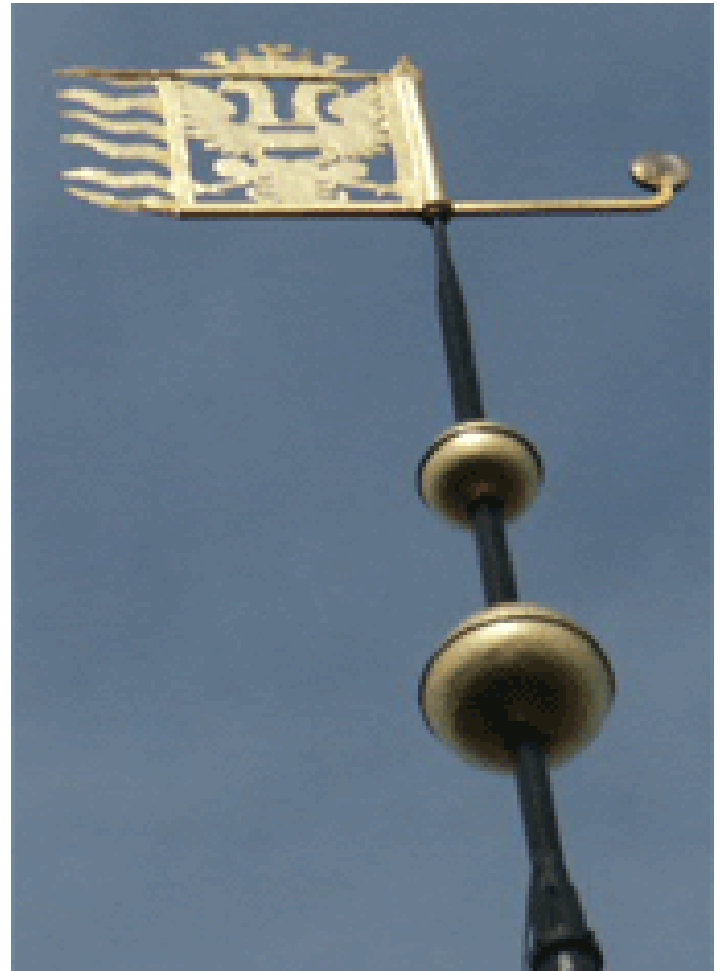
In de deuromlijsting zijn zandstenen blokken geplaatst, waarvan de middelsten voorzien zijn van een bloemmotief. De sluitsteen van de rollaag vertoont aan de voorzijde een menselijke schedel met twee gekruiste beenderen en aan de onderzijde een zandloper.

De schedel met beenderen zijn een symbool voor de kortstondigheid van het leven en de betrekkelijkheid van het aardse bezit.

De zandloper representeert de boven- en onderwereld, die door een nauwe opening van elkaar gescheiden zijn. Hij verwijst naar de vergankelijkheid, de schepping en vernietiging, het leven en de dood.

Het wapen van de stad Groningen vindt men nogmaals terug in de windvaan boven op de toren. Na de Reformatie, in 1584, kochten de Groningers het collatierecht dat zij tot 1856 behielden.

Dolfijn-windvaan Gemeentehuis Winsum (heraldiek)

Het gemeentehuis van Winsum is een voormalige notariswoning, die in 1911 werd gebouwd naar een ontwerp van de Groninger architect Gerrit Nijhuis (1860-1940); opdrachtgever was Cornelis de Ranitz, die van 1910 tot 1947 notaris in Winsum was. Tijdens de Tweede Wereldoorlog werd het pand door de Duitse bezetter gevorderd. In 1942 werd het aangewezen als gemeentehuis en in 1995 aan de achterzijde uitgebreid naar een ontwerp van het Groninger architectenbureau Karelse Van der Meer (sinds 2004: De Zwarte Hond). Het fraaie classicistische voorgebouw is een rijksmonument.

De op de toren prijkende windvaan, nu in de vorm van een vergulde dolfijn, is ontleend aan het wapen van de familie De Ranitz. Binnen de Nederlandse familie, oorspronkelijk afkomstig uit het Thüringse Ranis bij Saalfeld, werden tussen 1888 en 1935 enkele leden in de adel verheven.

De stamreeks begint bij Johann Sigmundt Ranisius / Ranisch (geb. te Pirna, 17 juni 1645, overl. te Elten, ca. 1724). Hij kwam waarschijnlijk met Brandenburgse troepen naar Nederland en trad voor 1677 in Statendienst.

Bij Koninklijk Besluit van 6 augustus 1888 werd Sebastiaan Mattheus Sigismund de Ranitz (1846-1916) als eerste van zijn geslacht verheven in de Nederlandse adel. Andere familieleden werden nog tot 1935 verheven. Het familiewapen (zie boven) werd als volgt vastgesteld:

In groen een rode schuinbalk, vergezeld van twee in de richting van de schuinbalk geplaatste, gebogen zilveren dolfinen, met de ronding van het lichaam naar de linkerszijde, de kop omhoog, een dolfin boven en een onder de balk. Gekroonde helm. Helmteken: een rechtop geplaatste zilveren dolfin, met de kop omlaag en plat uitgestrekt op de kroon, de staart omhoog, het lichaam rond gebogen naar de linkerszijde. Dekkleden: zilver en groen. Schildhouders: twee met groen loof omkranste en omgorde wildemannen in natuurlijke kleur, elk in de vrije hand een knots houdende met de kop omlaag.

De gemeente heeft bij de jongste restauratie in oktober 2014 de dolfin laten vergulden, hetgeen helaas in strijd is met het familiewapen en de situatie voor de restauratie, toen de dolfin zilverkleurig was.

De symbolische betekenis van dolfin is velerlei: in algemene zin duidt het teken op communicatie, intelligentie, spel en vrijheid, in de christelijke symboliek staat hij, vanwege zijn kracht en snelheid, voor redding en opstanding.

Synagoge Obergum

Expositie gebedenboeken en foto's Joodse begraafplaatsen: zaterdag en zondag 10 en 11 september, 10u. – 16u.

De joodse gemeente die de synagoge stichtte is ontstaan in het begin van de 19e eeuw. Vooral tussen 1825 en 1875 maakte de gemeente een zekere bloeiperiode door. Het aantal joden steeg van 64 in 1809 naar 152 in 1869. Overigens omvatte de joodse gemeente Winsum ook de dorpen Adorp, Baflo, Bedum, Eenrum, Kloosterburen en Warffum. Tot 1877 moeten ook de joodse gemeenschappen van Ulrum en Leens tot Winsum gerekend worden.

In de jaren '30 van de twintigste eeuw nam het aantal joden dermate af, dat de synagoge in 1940 werd verkocht aan de Moderne Winsumer Bestuurdersbond en de naam 'N.A. de Vriesgebouw' kreeg. In 1948 is de joodse gemeente Winsum als zelfstandige gemeente opgeheven.

Het gebouw is in 1965 gemoderniseerd, waarbij het plafond is verlaagd en de vrouwengalerij werd weggehaald. De 13 joodse vervolgingsslachtoffers uit de Tweede Wereldoorlog worden herdacht op een in 1993 aangebracht herdenkingsraam. In 2010 is een grootscheepse renovatie afgerond. Thans is het gebouw onder beheer van de Stichting Behoud Synagoge Winsum.

De Hebreeuwse tekst op de gevelsteen is ontleend aan Numeri 24, 5: 'Hoe goed zijn uw tenten, Jakob! uw woningen, Israël'. Boven de deur een gestileerd bovenlicht.

Op de rechter deurpost van de synagoge bevindt zich volgens traditioneel Joods gebruik een zgn. 'mezoeza' (letterlijk: 'deurpost' in het Hebreeuws): een tekstkokertje waarin twee, met onuitwisbare inkt op perkament geschreven teksten uit Deuteronomium (Dewariem: 6:4-9 en 11:13-21). Op de achterzijde schrijft men 'Sjaddai', een van de Bijbelse namen van God.

Joodse begraafplaats (grafsymboliek)

Rondleiding: zondagmiddag 11 september 14u.

De Joodse gemeente Winsum bestond al sinds 1816, maar men werd o.a. in Groningen begraven. In de jaren zestig van de negentiende eeuw kochten leden van de joodse gemeenschap een stuk grond aan de Munsterweg om in te richten als begraafplaats. In 1867 werd Comprecht Izaäks de Vries, koopman/landbouwer te Wetsinge als eerste op de nieuwe begraafplaats begraven. In die tijd werden er ook bomen aangeplant. Betsy de Vries-Boasson, de moeder van de bekende (N)athan (A)lbert de Vries schonk in 1909 een brug met een fraai, kostbaar ijzeren hek. De laatste grafsteen van Roosje de Vries dateert uit 1941. De begraafplaats is thans eigendom van het Ned. Israëlitisch Kerkgenootschap en sinds 1988 samen met het hek een beschermd Rijksmonument.

Bij het betreden van de begraafplaats valt meteen de soberheid op. Geen mooi aangelegde paden. Geen bloemen en planten. Gelijkwaardige, rechtopstaande grafstenen volgens de traditie van Asjkenazische

(Hoogduitse) Joden. Meestal lange stenen gemaakt van grijze Belgische hardsteen. In de twintigste eeuw zijn de grafteksten eenvoudig. In de tijd daarvoor staan in de Hebreeuwse tekst dikwijls poëtische ontboezemingen, die clichématig aandoen. Zo zijn veel mannen 'rechtschapen en oprecht' en vrouwen vaak 'geacht en dierbaar'. In het Hebreeuwse deel van de steen komt nooit een achternaam voor. Men wordt daar genoemd als zoon of dochter van de vader, die eveneens alleen met zijn Joodse voornaam wordt aangeduid. Men gebruikt de Joodse jaartelling (1900=5661), maar bij latere stenen is in het Nederlands het gewone jaar toegevoegd. De grafsteen van Abraham de Vries de laatste rebbe van Winsum is versierd met een zuiver Joods symbool nl. twee zegenende handen, waarbij de duimen elkaar raken en er een spreiding is tussen de middelvinger en de ringvinger. Daarnaast zie je gebruikelijke motieven zoals een treurwilg en eenmaal een lauwertak met strik.

Grafsteen van de laatste Winsumse rebbe: Abraham de Vries (1848-1933). Symbool: zegenende handen.

JOODSE TALEN

Wist u dat Jiddisch gebaseerd is op het Duits? Wist u dat er vele dialecten bestonden in het Hebreeuws; dat Joden op Korfoe een oud Apulisch dialect spraken; dat Marokkaanse Joden hun dialect, Haketia geheten, naar de Amazone rivier brachten; dat Amsterdamse Joden heel lang het Portugees bleven spreken; dat Ethiopische Joden als hun heilige Joodse taal het Ge'ez hebben i.p.v. oud Hebreeuws?!

Reden genoeg om hier een thema jaar aan te wijden.

Waar ook ter wereld Joden gedurende hun Diaspora/verspreiding, hebben gewoond, overal hebben zij Hebreeuwse woorden geïntroduceerd in de plaatselijke taal. Soms ook hadden zij hun eigen talen, zoals Jiddisch, Ladino en Aramees. Toen Joden uit het vroegere thuisland Israël verspreid werden en nieuwe gemeenschappen ontwikkelden in bijvoorbeeld Babylonië, Perzië, Griekenland, de Romeinse gebieden, en in de Arabische landen leerden zij de lokale taal maar bleven het in de Hebreeuwse letters en van rechts naar links schrijven.

Door de pogroms in Oost Europa en door de Holocaust hebben vele overlevenden de weg naar Israël gevonden, waar het moderne Hebreeuws (Iwriet) eind 19e/begin van de 20 eeuw ontstond. De ontwikkeling van het Israëlische Hebreeuws (Iwriet) heeft niet geleid tot een verdwijning van de Joodse talen in de Diaspora. Ook nu nog spreken, vooral orthodoxe Joden, talen die vele oude Hebreeuwse woorden bevatten, zoals Jiddisch, Aramees, Ladino, en Judeo-Arabisch. Deze variëteiten van bijvoorbeeld Engels, Frans, Duits, Russisch, samen met de oud Hebreeuwse woorden, kunnen als nieuwe talen worden opgevat.

Terwijl Middeleeuwse Joodse talen in Hebreeuwse letters en van rechts naar links waren geschreven, is dat niet het geval met de nieuwe Joodse talen in de Diaspora. De belangrijkste nog gesproken Joodse talen zijn: Het modern Hebreeuws of Iwriet, het Jiddisch, het Ladino, het Aramees en het Judeo-Arabisch. Voor meer bijzonderheden raadplege men o.a. <http://web.nli.org.il/sites/nli/english/Pages/default.aspx>.

Een zilveren aanwijzer in de vorm van een handje (Hebreeuws 'jad'), waarmee de Thora wordt gelezen om de rol niet met de handen te vervuilen.

OBERGUM

1

START

2

2

3

4

5

10

START

